

"A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon" OTTKT főirány 4.sz. iránya keretében végzett érték-kutatások helyzete, eredményei és perspektívái
/A kutatási beszámolók összefoglalását készítette Csepeli György és Somlai Péter/

Az 1201-től 1985-ig tartó ötéves periódusra tervezett főirány egyik önálló területe az értékek és értékrendek alakulásával foglalkozó kutatásokat tömöríti, A következőkben ezeket foglaljuk össze, jelezve, hogy számos kutatás befejezése még előttünk áll, s így csak részeredményekről adhatunk számot.

Jelezzük azt is, hogy a beszámolónkban hivatkozott három intézményben - az ELTE Szociológiai Intézetében és Továbbképző Központjában, az ELTE BTK Esztétika tanszékén, illetve a Művelődéskutató Intézetben végzett, illetve általuk koordinált kutatások mellett másutt is dolgoztak azonos vagy hasonló témákon. így például az MTA több intézetében /Filozófiai Intézet, Pszichológiai Intézet, Irodalomtudományi Intézet/ vagy a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban. Ezekről azonban beszámoltak más, közép- vagy hosszú távú főirányok kutatási jelentéseiben s ezért rájuk itt nem térünk ki. Eltekintünk az MTA Szociológiai Intézetében, Hankiss Elemér irányításával működő Értékszociológiai Műhely széleskörű munkásságának elemzésétől és a határos területeken /pl. néprajz, közgazdaságtan/ végzett érték-kutatások ismertetésétől is.

I. Az értékutatások társadalompolitikai jelentősége

A hatvanas évek közepe óta a magyar társadalom és kultúra sok jelenségét és összefüggését vizsgálták az értékek, értékrendek, értékválasztások nézőpontjából. E vizsgálatok az életmód és a tudat, az elfogadott és a kívánatos célok, a munka és szabadidő változatos kérdéseit fogták át. Történeti és jelenkori elemzések mutattak rá a gazdasági és kulturális intézmények működésének, az érdekek kifejeződésének, a szükségletek formálódásának ellentmondásaira.

A korábbi tervperiódusban /1975-1980/ folytatott kutatások egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy az értékek vizsgálatakor is a reális létviszonyokból kell kiindulnunk. E létviszonyok /a termelés erői és módja, a munkamegosztás, a települési és lakásviszonyok problémakörétől egészen társadalmi beidegződésekig, jellegzetes magatartásmódokig/ extenzív elemzése persze a főirányok más kutatásaiban is csak ezekből kiindulva következtethettünk.

Ugyanakkor kiviláglott az is, hogy a létviszonyokból nem lehet közvetlen módon levezetni az érték-alakzatokat, értékelési sémákat, azokat a normatív/ erőket, melyek a tevékenységeket, magatartásokat és véleményeket szabályozzák.

Az értékutatások tehát

- olyan 2 kapcsolódási pontokat" és folyamatokat vizsgáltak, melyek a társadalmi létviszonyok, a társadalompolitikai szándékok, tervek és az egyéni magatartások, tevékenységek között közvetítenek és hatnak ezért

- kisugárzó erejük kiterjed a társadalmi tudat teljes területére, az intézmények működésére, az egyéni és csoportélet kommunikációs folyamataira, illetve megszabják
- a társadalmi tudatformák /világnézetek, ideológiák, erkölcsi és jogi képzetek, esztétikai minőségek, ízlések, stb./ alakulását.

Az érték-kutatások aktualitását az adta, hogy a 70-es évek második felétől részben gazdasági problémáinkkal összefüggésben, részben viszont azoktól független okokból /például a nemzedékváltás folyamán/ újra előtérbe került az értékek egész kérdésköre. A legkülönbözőbb területeken /a távlati tervezés prioritásaitól kezdve a népesedési problémákon át a közművelődésig vagy a tömegsportig/ merült fel a tisztázás igénye, a célok sorrendjének problémája, a szűk erőforrások elosztásának elvi kérdése. Az értékválságok tehát társadalmi életünk nem egy e bizonyos, jól körülhatárolható területén keletkeztek, hanem áthatják a magán- és közélet számos intézményét, s kifejeződnek a családokban éppúgy, mint a munkahelyeken vagy a szabadidőben. Ezért a társadalomtudományi kutatás sem korlátozhatja érdeklődését a létviszonyok vagy a tudatformák egy-egy területére, hanem törekednie kell arra, hogy az értékek és értékrendek keletkezésének, tartósságának és változásainak folyamatait a társadalmi struktúra és kultúra egészében elemezze.

A társadalompolitika számára az érték-kutatások legfőbb hozama az lehet, ha szempontokat kínál a tervezés és az operatív intézkedések során a célok, érdekek, szükségletek egyeztetéséhez. Ugyanakkor a kutatások természetesen nem elégedhetnek meg a meglévő tények és adottságok pusztá fényképszerű rögzítésével, hiszen a társadalompolitikai aktivitás egyben formálást, a kívánatoshoz való szüntelen

közeledést is magában foglal. Utóbbi érdekében azonban szükségesnek látszik az értékutatások egy olyan vonulatának felerősítése a jövőben, mely normatív irányt tartva szem előtt, fokozott figyelmet fordít a szocialista társadalmi viszonyok közepette maguknak utat törő szocialista értékek, minták, mércék körvonalazásához, s azok társadalmi kommunikálásához. Koránt sincs szó ennek során Valamilyen harmóniaeszményről vagy utópikus céltételezésről, hanem az a cél, hogy a meglévő ellentmondások talaján keletkező érték-ellentmondásokat a progresszív, szocialista jövőkép formálása szempontjából kiaknázzuk, s a céljainkkal egyező vonatkozásokat ápoljuk és erősítsük.

II. Értékelmélet és értékutatás

A 70-es évek elején Magyarországon is megélénkült az axiológia iránti érdeklődés. A marxista értékelmélet kifejlesztésének szándéka és kísérletei jelezték, hogy a filozófiában is szükségessé vált az értékek és értékorientációk legáltalánosabb problémáinak újragondolása. Közben azonban a társadalomtudományokban /a közgazdaságtudományban, szociológiában, pszichológiában, stb./ is folytak - egymástól nemcsak függetlenül, de többé-kevésbé egymásról tudomást sem véve - empirikus értékutatások. Az évtized második felében ez megváltozott. Egyrészt a társadalomtudományokon belül zajlott le változás azáltal, hogy határterületeken új, szintetizáló igényű tudományos vállalkozások kezdődtek, melyek integratív módon hatottak az egyes szaktudományokra, másrészt olyan művek is születtek, melyek az axiológia és az empirikus tudományok közötti szakadék áthidalását szolgálták. Egyre inkább megfigyelhetők olyan törekvések - így például Almási Miklós, Hankiss Elemér, Huszár Tibor, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Somogyi Zoltán, Vitányi Iván műveiben -, hogy általános

érvénnyel kamatoztassák az újabb empirikus kutatások eredményeit. úgy tűnik, hogy ezen irányba kedvezőbb lehetőség nyílik a magyar társadalom és kultúra történeti-jelenkori problémáinak olyan tárgyalására, mely az értékek és értékrendek egyetemesebb szempontjait érvényesíti és hozzájárulhat a marxista filozófia gazdagításához is.

A marxista társadalomelmélet nem fogadhatja el az értékek gazdasági redukcióját, de tagadja a transzcendens természetükről szóló hipotéziseket is. Az egész emberi történelem, az emberi nem állandó ön-alakítása az a fogalmi keret, melyen belül értelmezni kell az értékek viszonylagos önállóságát, hosszabb időn át igazolódó vagy cáfolódó érvényességét. Az emberiség evilági történelme árulja el az ember társadalmi természetének vonásait, melyekben keverednek az objektív és szubjektív, tényszerű és normatív tartalmak. Ezek a keveredések okozzák az értékek jól ismert "kettős természetét". De az érdekekben, szükségletekben, a magatartások mozgatóerőiben és az attitűdökben kifejeződő pluralizmus is az értékük társadalmi természetéből fakad. Abból, hogy az emberi nem mindig férfiak és nők, különböző korosztályok sokaságából, illetve az árutermelő társadalmakban eltérő érdekű osztályok, különböző helyzetű rétegek tagjaiból áll. Az értékek tapasztalható és empirikusan vizsgálható mindenkori sokfélesége, hierarchiája, konfliktusa és harca azonban nem mond ellent az emberi nem egységére vonatkozó felfogásnak. Az értékekben " az ember valóságos gazdagsága" testesül meg, de ez mindig vita, összeütközés, harc eredménye.

A hazai tudományos gyakorlat azonban azt is bizonyította, hogy az axiológia és a társadalomtudományi értékutatások közötti összhang továbbra sem tekinthető megoldottnak. Nem sikerült még feltárni

kellő rendszerességgel azokat a fogalmi, logikai és módszertani összefüggéseket, melyek összekapcsolják egyfelől az értékek természetének,, milyenségének és mozgásának kérdéskörét, másfelől az itt és most tapasztalatilag érzékelt egyéni és kollektív irányulások problémáit. A társadalomtudományok empirikus kutatásai felől továbbra is többé-kevésbé ideálisnak látszanak az axiológiai megoldások, míg a marxista értékfilozófia továbbra sem elégedhet meg az empirikus kutatások nézőpontjából feltárt adatokkal. Nem tisztázott kellő mértékben az "érték-kategória" egybefonódása és különbsége, összefüggése az "érdek", a "szükséglet", a "norma" fogalmával és más fogalmakkal. Az értékek - így például a munkaerőértékei - mindig túlmutatnak az érdekek v&óságán, mert bennük "...közvetítődnek az emberiség, az adott társadalom, osztály pozitív erkölcsi hagyományai, a társadalmi-gazdasági alakulat szerkezeti jellemzői, a jelen jövőbe mutató elemei, melyek erkölcsi alapelveként, normaként a magatartás vonatkoztatási pontjává, az értékelés kritériumaivá válnak". /Huszár Tibor "Gondolatok a munkaerőértékről", Bp. 1982., 263.old./ Hasonló elméleti és módszertani problémára utalt Somogyi Zoltán, amikor azt hangsúlyozta, hogy " ...bár egy személy értékorientációinak meghatározó viszonya van az illető személy tetteihez, ezek az értékorientációk teljesen soha nem merülnek ki vagy oldódnak fel a tettekben már csak azért sem, mert ugyanaz a tett különböző szándékok kifejezője vagy elrejtője lehet". //"Az erkölcsi értékek világa", Bp., 1980., 152.0./

Az ebből fakadó elméleti és módszertani dilemmák erősen befolyásolták a hazai társadalomtudományi vizsgálódásokat is, Az újabb axiológiai törekvések hangsúlyozzák például azt, hogy a társadalmi és kulturális „legyen”-ek többféle szerkezetet alkothatnak, melyek

kizárják egymást. Vagyis axiológiai nézőpontból sem az izoláltan szemlélt értékek, hanem az intézményesült szerkezetek az igazán mérvadók. Például az "egyenlőség" alapérték a szocializmusban, de konkrét megvalósulása és értelmezése nagyon is vitatott, vitatandó. Nem tudjuk még pontosan, hogy a munkatevékenységek, életfeltételek, a teljesítmények és mobilitás-esélyek milyen módjai kedveznek inkább a "nivellálás"-nak és gyengítik az egyéniség szabad kibontakozását, mint ahogy arról sincsenek még kellő tapasztalataink, hogy a "differenciálódás" milyen módjai és mértéke akadályozza az egyenlőséget. úgy tűnik, hogy az egyenlőség biztosítása jegyében újabb típusú egyenlőtlenségek keletkezhetnek /az infrastrukturális ellátásban, az egészségügyben, stb./. Az egyenlőségen sokan a "közepes szinten való nivellálást" értik, ami a fejlődés akadályozójává vált. Ezért a társadalompolitikában e tekintetben is egyeztetés szükséges; az esélyek egyenlőségének biztosítása /úgy, ahogy a munkavégzéstől független - tehát a családi helyzetből, lakáshelyzetből fakadó - különbségeket ki kell egyenlíteni szociálpolitikai forrásokból/, de közben a kereseteknek a teljesítményen alapuló differenciálása.

E példából is látszik, hogy az úgynevezett "alapértékek" - mint az "egyenlőség" és az "egyéni képességek szabad kibontakoztatása" - nem tudnak társadalmunkban sem konfliktusmentesen intézményesülni, hanem egymással és más értékekkel konfliktusban, összefüggésben mozgósítják vagy gátolják az emberek cselekvési irányulásait. Az irányultságok különbözőségei és ellentétei sokféle forrásból fakadnak; az egyének és csoportok eltérő település-viszonyaiból, a társadalmi munka szervezettségének formális és informális viszonyaiból, a hatalom gyakorlásának tényleges rendjéből, a világnézeti, erkölcsök, ízlésformák változataiból. Fakadnak abból is, hogy a jelenkor magyar

társadalmi valóságának Összetettségét egyre kevésbé lehet egyszerűsített sémákban felfogni. A társadalomelmélet ugyan régen kimutatta már, hogy az egyes objektívációs szférák és társadalmi alrendszerek között - milyen ellentétek támadnak, de ennek elméleti és gyakorlati következményeit nem látjuk eléggé árnyaltan.

További módszertani problémát okoz az értékek szabályozó hatásának és az értékrendek összetételének természete. Valószínűleg olyan módon is tipizálhatók az értékek, hogy a meglevőre vagy inkább a hiányra utalnak. Az egyéni és kollektív törekvések, motivációk irányulhatnak a már elért, megszerzett javak, állapotok, viszonyok megőrzésére, de arra is, ami hiányzik az életükből.

Ez a probléma előtérbe állítja az értékelések kérdését és az értékirányulások alkotó jellegét. Az értékelés során ugyanis nem egyszerűen adaptálunk életmód-mintákat, nemcsak "alkalmazzuk" a gazdasági, erkölcsi, művészi sztenderdeket, hanem aktív módon kifejezzük és alakítjuk önmagunkat. Az értékeknek van tehát egy mintaszerű, tömeges, többé-kevésbé intézményesült létezési módja, de van dinamikája is, mely az emberek "társadalmi kreativitásában" és az érvényesség igazolásában fejeződik ki. Az ELTE Szociológiai Intézetében folytatott családszociológiai kutatások például valószínűsítették hogy a modernizáció hatására a családok stabilitása-felbomlása elsősorban olyan társas készségektől függ, melyek a konfliktusok érzékelésére és elnyomására vagy megoldására vonatkoznak. A családi életet szabályozó egyensúlyi kényszerek az értékek és célok érvényesülésének mai módjaiból a családtagok mai helyzetéből és magatartásából fakadnak, olyan körülményekből és célokból tehát, melyek a Van és Legyen jellegzetesen mai és a mi világunkra jellemző tartalmait hordozzák.

Ebből is érzékelhető annak jelentősége, hogy társadalmunkban feszültségek támadnak egyfelől a közélet és magánélet intézményeinek funkciói, létezmódjai között, másfelől ezen intézményeken belül az eszmények és a valóság, a jog és a morál, az egyén és a közösség között. A marxista értékelmélet hangsúlyozza azt, hogy a létező szocializmusban is tendencia-jellegű a programozott társadalmi célokba és tervekbe fogalmazott jövő értékeinek egybeesése az egyéni döntésekkel és választásokkal. A történelmi fejlődés szükségszerű velejáróit látjuk a tendencia-jelleg aktuális kifejeződéseiben, illetve az eszmények és a valóság ellentéteiben. Ugyanakkor úgy véljük, hogy ezek felismerése, kifejezése és a róluk folytatott nyílt vita elengedhetetlen feltétele annak, hogy az ellentétek adekvát módon - ne pedig torzult formákban - tudatosulhassanak s váljanak a fejlődés konstruktív erőivé.

III. Értékek a kultúrában

Az értékeknek a kultúra területén való megjelenését a Művelődés-kutató Intézetben vizsgálják. E kutatások részint a kutatás során használt fogalmak, eszközök és módszerek megalapozását szolgálják, másrészt olyan empirikus vizsgálatokat foglalnak magukba, amelyek a művészeti alkotás és befogadás, illetve a kultúráközvetítő intézmények értéksajátosságainak feltárására irányulnak.

Elméleti alap kutatás és empirikus alkalmazott kutatás együttesen zajlik ebben az intézetben, ahol senki sem állítja, hogy az értékek mibenlétének, szerkezetének, működésének problémáit egyszer s mindenkorra megoldották volna. Az elmúlt tervperiódusban kapott eredményekről

megállapítható, hogy továbbépíthető alapokat kínálnak az értékek további vizsgálatához a kulturális szféra egész területén,

Az adott időszakban két olyan átfogó mű született, mely az intézetben folyó elméletalkotó munka jellegét és színvonalát szemlélteti; Vitányi Iván "Társadalom, kultúra, szociológia" c. könyvét, valamint Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor "Értékrendszereink" c. könyvét említhetjük. Közművelődésünk helyzetképét nyújtja Vitányi Iván vita-irata, mely a közművelődés elemzése során óhatatlanul alapvető kérdésekre is ki kellett terjedjen. Ezek a kérdések a szerző felfogása szerint a hazai érték-kutatásokban megkerülhetetlenek; a szervesség, szervetlenség, autonóm és heteronóm viszony stb. kérdései tartoznak ide.

Az említett két értékelméleti mű különböző szemszögből, de ugyanazon szemlélet jegyében született. Magyarországon gyakori módszer, hogy csak egyes értékek jelenlétét vagy hiányát firtatják. Ezzel szemben a fentebb említett művek szellemét meghatározó szemlélet alkalmazása során az egyes értékek választását illetve elutasítását meghatározó mögöttes mechanizmusok rendszerszerű működését kívánták felfejteni .

A szóbanforgó szemlélet másik sajátossága a történetiség elvének érvényesítése, annak hangsúlyozása, hogy az értékrendszerek történelmileg meghatározottak, alapjaikat az egyes társadalmi formációk termelési-szerkezeti sajátosságaiban kell keresni. Az emberi fejlődés különböző fokozatainak megfelelő értékalakzatok élnek azután tovább egymás mellett a jelenkori társadalomban. Következésképpen, ha a mai folyamatokat, a társadalom mai érték-szerkezetét meg akarjuk érteni, akkor elsősorban azokat a finomszerkezeteket kell vizsgálat tárgyává tennünk, amelyekben a társadalomfejlődés nagy korszakainak sajátosságai örökítődnek át.

E szemléleti egységen belül a kutatók különböző tárgyak vizsgálatára vállalkoztak. Vitányi Iván az értékelméleti, kultúrelméleti ismeretelméleti megalapozást végezte el. Ennek során kimutatta a prekapitalista, kapitalista és kapitalizmus utáni korszakok jellegzetes értéksajátosságait, amelyek a legkülönfélébb objektivációkban egyaránt érvényesülnek. A Kapitány szerzőpáros a mai magyar társadalom jellegzetes értékalkazatait elemezte történetpszociológia! szinten, Az elemzés során az egyes értékalkazatok forrásai és az értékrendszert szervező kulcsértékek kerültek napvilágra. Az értékalkazatok forrásai és az egyes értékrendszerek kulcsértékei egyrészt a társadalmi formációk fejlődése dimenziójában /prekapitalizmus - kapitalizmus- - szocializmus/, másrészt a társadalom alapvető viszonyaitól való elidegenedés dimenziójában kerültek megvilágításra. A társadalomfejlődési dimenzióban a szokás- és hagyományörző értékrendszereket állították szembe az individualista és a szocialista értékrendszerekkel, min az elidegenedettség dimenziójában bürokratikus, utópisztikus és anarchikus értékrendszereket különböztettek meg,

Ezekhez az elméleti munkálatokhoz kapcsolódnak a csatlakozó érték kutatások, amelyek empirikus eszközökkel egy-egy részmozzanat feltárására vállalkoztak.

A világkép-kutatásokban, a befogadásvizsgálatokban, a közösség-kutatásokban, a tömegkultúra vizsgálatában valamint a kulturális intézményrendszer vizsgálatában egységesen alkalmazták a minőség-mennyiség-minőség megkülönböztetésére alapozott értékszemléletet.

A különböző művészeti ágakat és műfajokat képviselő különböző funkciójú és esztétikai értékű művek érték szerkezetének feltárásával számos csatlakozó kutatás foglalkozott. E kutatások a Vitányi Iván által kidolgozott világ-kép-elemzés koncepció jegyében zajlott. A

koncepció szerint a miiben megjelenő világgép a világállapot /a társadalmi állapot/ eszmei tükörképe. Nem csupán térkép, hanem stratégiai terv is egyben.

Az elemzési módszer lényege, hogy a minőségtől /a mű lényegi szerkezetétől/ a mennyiségi mozzanaton keresztül /ide tartozik a részletes strukturális elemzés, a motívumok és elemek számbavétele/ a minőségig / azaz az esztétikai értékig/ vezető utat foglalja magában.

A "Föld-Menny-Pokol" világgép a feudalizmuskori kereszténységhez kapcsolódóan jött léire, de a kapitalizmus kibontakozását követően is fennmaradt. Ez a világgép a szórakoztató művészet jellegzetes sajátja. Ennek a világgépnek a modulációja az a világgép, amelyben a jó és rossz helyet cserél. Ismeretes a Kisvilág-Nagyvilág ellentmondásos viszonyát modellélő világgép, amelyben a használati és a csereérték valamint az egyén és a közösség, az eszmény és a valóság ellentmondásban is kifejezésre jut. Ezeket a világgépeket mutatták ki a különböző művekben, illetve alkalmazták sikerrel értelmezési keretként más értékelemzésekben a kutatók. A Művelődéskutató Intézet kiadásában jelent meg a Népszerű művek világgépe c. cikkgyűjtemény két kötete /1932-ben és 1983-ban/, ahol a lektűrök és krimik világgépének és értékvilágának elemzésével érzékeltették a kutatók e módszer életképességét. Mivel e kötetek tucatnyi szerző cikkeit tartalmazták, egyúttal arra is jó példát adtak, hogy a világgép-elemzés módszerének milyen lehetséges alkalmazási változatai vannak.

Tokaji András elsősorban a művek kognitív értékrendszerét igyekezett feltárni, amelyet a többi értékek rendezőelvének tekintett. Az általa "labirintus-elmélet"-nek nevezett módszer lényege a művészi közeg kommunikációelméleti vizsgálata. A Shakespeare-dráma, Rejtő-regény,

Christie-krimi, Császár István- és Örkény-novella elemzések a komoly és könnyű műfajok közötti különbségnek az eddiginél egzaktabb leírását is ígérik, valamint annak a hipotézisnek az igazolását is, mely szerint nem a műfajok "könnyűek" vagy "nehezek", hanem az egyes művek,

Tokaji András a tömegdalok, majd a forradalmi dalok értékelemzésével is foglalkozott. Az 1945 és 1956 közötti magyarországi tömegdalok vizsgálata /eredményei a Mozgalom és hivatal c. könyvben/ az értékku-
tatás, a politológia és a művelődéstörténet hármashatárán született eredeti és fontos munka. Az ehhez a kutatáshoz szervesen kapcsolódó másik, a forradalmi dalok elemzése is fontos következtetésekre adott lehetőséget, például arra, hogy maga a műfaj nem hordoz magában sem szocialista realizmust, sem szocialista zeneiséget, a zenei praxis azonban tartalmaz tovább őrizendő értékeket /pl. aktív és kollektív zenehasználat/. Más művészeti ágakban is folytak figyelemreméltó kutatások. Ilyenek voltak például Vörös Gizella filmek világgképét elemző vizsgálata, valamint az általa vezetett munkacsoportnak az a kutatása, amely egyformán kiterjedt a mű és a befogadó, az eredeti mű és változata /azonos műfajban és más műfajban/ világgképének vizsgálatára. /Az /Hámi Áruház c. operett egykori film- és mostani - ironikusan átértelmezett - színmű változatai./

Ugyancsak a tömegkultúra körében végzett vizsgálatot, de másféle módszerrel Bessenyei István és Heller Mária. Az áruesztétika és a tömegkultúra értékeit vizsgálva azok összefonódottságát, tematikus azonosságát és fogyasztásuk alapvető hasonlóságát állapíthatták meg, valamint azt, hogy a szubkulturális közegben kitermelődött, ellenkultúrális jellegű értékhalmozatot is képes integrálni és divatjelen-séggé szelidíteni, fogyasztó értékke szublimálni a kultúripar.

A befogadók értékrendjét illetve az értékeknek és értékrendeknek a befogadást befolyásoló és meghatározó szerepét vizsgáló kutatások esetében a kiindulópont az volt, hogy a művészeti és tömegkultúra]is értékek egymástól nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is különbözve alkotnak bonyolult rendszert. Rendszerré szerveződésük és működésük megismeréséhez vizsgálni kellett keletkezésüket és elhalásukat, valamint azt, hogyan hatnak az egyének és közösségek életében és hogyan módosulnak használatuk /alkotó jellegű befogadásuk és fogyasztásuk/ közben. Amikor Tibori Tímea azt vizsgálta, hogy milyen ember, milyen művet fogad be, a művészi alkotások befogadása /és befogadói/ tipológiájának feltérképezését tűzte ki célul. Ugyanő az egész társadalom kulturális befogadásának típusainak feltérképezésére is vállalkozott egy nemrég kezdődött nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében, amelyben a kultúra átörökítésének, a befogadói magatartásnak, a kulturális kínálatnak egybevetésére és érték-szemponitú tartalomelemzésére vállalkoznak a résztvevők /több európai és amerikai országban/.

A közösségeket vizsgáló kutatásoknak az életmód mellett az értékrend is fontos dimenziója. A Vitányi Iván vezetésével folyt nemzetközi összehasonlító családvizsgálat például arra kereste a választ, hogy a ma létező családok a történetileg kialakult típusok milyen elemeiből ötvöződnek, s ezzel összefüggésben a kultúra különböző szintjeiből mi és milyen arányban része a családok mindennapjainak, közhasznú célkultúrájának. A típusokat egy koherens értékrend megléte vagy hiánya illetve a központi értékek jellege szerint rendezték. Négy típust sikerült felrajzolni? a gyökértelen, a szerepkereső, a realista /az első típust meghaladó és a második antitézise/ és a valósággal kölcsönviszonyba kerülő álmodozó-cselekvő családot.

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor az általuk elkülönített értékrendszerek működését, közvetítését és alakulását vizsgálják /a tágan értelmezett/ kulturális intézményrendszer kutatása során, amikor ezen intézményrendszert, mint az értékrendszer /és érték/ közvetítése igen jelentős csatornáját tanulmányozzák. Egyrészt arra törekszenek, hogy kimutassák, melyik értékrendszer hol, hogyan, milyen mértékben érvényesül az intézményrendszeren belül, vannak-e olyan jelenségek, amelyek eddig figyelembe nem vett meghatározókra, más, eddig nem tárgyalt értékszerkezetekre utalnak. Vizsgálják továbbá, hogy milyen mértékben tekinthetők meghatározónak, milyen mértékben eredményezik az értéktovábbítás különbségeit az ország különböző részeinek egyes területi sajátosságai, milyen mértékben tekinthetnek jelentősnek az értéktovábbítás szempontjából az egyes intézmények eltérő funkciói, fejlettségére, presztízse stb., Valamennyi vizsgált intézményben az értékközvetítés, világkép-formálás eszközeit hármasszintben vizsgálják; /mennyiben és hogyan érték-hordozó az egyes intézmények látvány-együttese, programjai, illetve az ott dolgozók érintkezési és munkastílusa, vagyis azok a főbb hatások, amelyekkel az egyes intézményekkel kapcsolatba kerülők találkoznak/, A kutatás alapelve a komplexitás, a ható eszközöket egy-egy település egész rendszerében, egymásra hatásukban tekinteti elemzése tárgyául, az egyes intézményeket is hatóeszközök összefüggő rendszereként közelíti meg, végül az egyes programok esetében is a program több metszetét, s azok egymásra hatását kutatja /pl. a tanóra esetében; tankönyv, tanterv és utasítás, tanári kézikönyv, ill. a megvalósuló tanóra együtteseként/. A jelenlegi állapotok feltárásá mellett a kutatás bizonyos időbeli folyamatok megragadására is törekszik? az 1938-ban, 1953-ban és 1981-ben használatos tankönyvek összehasonlító értékelemzése, az egyes korszakok

uralkodó érték-hierarchiájának kimutatására is szolgál.

A kutatás kiemelten kezeli a különböző ideológiák /szocialista, vallási, fogyasztói stb./ terjesztésének, közvetítőcsatornáinak, hatóeszközeinek értékvonatkozásait, lévén az ideológiaterjesztés egyúttal az értékközvetítés legdirektebb és sok esetben leghatékonyabb terepe is. A kutatás során felgyűlt hatalmas adatanyag elemzése /melléktermékként pl. kőt megye kulturális vonatkozású intézményeinek az adott 1581-1984-es állapotokkal rögzítő teljes, külső-belső fotódokumentációja jött létre/ folyamatban van, egyes részelemeit már publikáltuk, illetve publikálásuk folyamatban van.

IV. Változások a művészi értékközvetítésben

Az utóbbi évtizedben hazánkban a művészi értékközvetítés egészét illető változások tanúi lehetünk. Megváltozott az alkotók nemzedéke, látásmódja, helye a társadalomban; új műfajok, új tartalmak és formák, új művészi eszmények, esztétikai kritériumok keletkeztek; másmilyen lett a művészet "fogyasztása", a műalkotások társadalmi és kulturális közege, a közösség igénye, az alkotásokhoz való hozzáférés módja. Mindezek alapján joggal lehet paradigma-váltásról beszélni a 70-es évek magyar művészetében. Helyek e változás legfontosabb vonásai az értékhierarchia szempontjából? Erre a kérdésekre kerestek választ azok a kutatások, melyek az ELTE Esztétika tanszékén folytak Almási Miklós vezetésével s melyben Szerdahelyi István, Szilágyi Ákos, Tallér Ferenc, Csörögy István, Balázs István és mások vettek részt. Vizsgálódásaik eredményei így összegezhetők;

a/ A műszaki-anyagi kultúrához képest csökkent a művészetek jelentőségének társadalmi elismerése, általában a művészet jelentősége a társadalomban. Ez főként a kortárs művészetre vonatkozik, Okait legtöbbször a modern irodalom, képzőművészet vagy zene "exkluzivitásaiban, tehát az alkotók egyfajta elzárkózásában látják. Ez a magyarázat azonban kitér a művészetek társadalmi és kulturális funkcióinak kérdéseire s e funkciók megváltozásának problematikájára. Márpedig úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedekben Magyarországon is bekövetkeztek olyan hangsúly-eltolódások, melyek az emberi-etikai tartályok felől a műszaki-természettudományos tartalmak felé mozdították el az emberek világképét. Ennek számos oka és összetevője van, de úgy Játzik₃, hogy a magyar társadalom modernizációjában kiformalódó közönség idegenül áll szemben a posztmodern értékek irányában tájékozódó magasművészettel szemben, E közönség többségének kulturális szükségleteit adekvátan elégíti ki a televízió, a rádió, a pop-zene, az újságok szabadidős-kultúrája, együtt a 60-as évek óta elszaporodó egyéb szabadidős-tevékenységformákkal /kertészkedés, barkácsolás, horgászás, stb./.

A tömegkultúra és a művészetek kölcsönviszonyának alakulását jól példázza a televíziós kultúra változása, A hazai időmérleg-kutatásokból egyértelműen kiderül, hogy az utóbbi évtizedek során az egyes tevékenységfajták közül a tv-nézésre fordított időhányad növekedett legerősebben, /Ma kb. napi két órát néznek televíziót az emberek a hét hat napján,/ Eközben azonban a tv műsorának szerkezete és funkciója is megváltozott s ezzel együtt módosult a tévénézés és a művészet kapcsolata, A televízió az elmúlt két évtizedben olyan robbanást idézett elő az információközlésben s oly mértékben idézte elő az ismeretek és információk "társadalmiasítását", amire soha korábban nem volt példa.

Hozzájárult ahhoz is, hogy a kedvezőtlen kulturális helyzetű társadalmi csoportok információs hátrányai csökkenjenek, hogy a szubkultúrák közötti szakadékok jobban áthidalhtók legyenek, stb. Ugyanakkor a magyar népesség felnőtt és fiatalokú tagjai egyaránt kétszer annyi időt töltenek tévénéssel, mint minden más tömegkommunikációs lehetőséggel együttvéve, 5 eközben a televízió funkciója egyre kevésbé felel meg a művészetek funkcióinak, jól példázza ezt a műsorszerkezet változása. Amíg még a 60-as években is a tv-játékok, játékfilmek, színházi közvetítések, irodalmi, zenei és képzőművészeti műsorok uralták a műsoridőt, addig a hetvenes évektől a tv-játékok aránya a műsoridőn belül csökkent, a kortárs művészetek a televízió "réteg-műsorai"-ba szorultak /a filmművészet nagyjait bemutató sorozatok éjszakai műsorok lettek/. Előtérbe került tehát a tévénézés információs és szórakoztató funkciója.

A magasművészet klasszikus alkotásai, formái és műfajai megmaradtak iskolai tananyagként, s ünnepi alkalmak maradványainak. Valószínű tehát, hogy a művészek forma- és műfaj-választása, nyelvük vagy stílusuk "idegensége" nem eredendő oka, hanem következménye ennek az átfogóbb jellegű társadalmi-kulturális változásnak. Ugyanakkor elszigetelődésük és műveik szembenállása a szórakoztató ipar termékeivel nagyon is érzékletesen ad számot az értékek sokféleségének és ellentéteinek valóságáról,

b/ A művészeti szférában megszűnt az irodalom-központúság, az irodalom értékének kivételes rangja más művészetekhez képest határozottan csökkent,

Ebben az időszakban szembeszökően megváltozott az ágazati, műnemi-műfaji és irányzati értékhierarchia. Először is - az empiriát a pragmatizmust, a gyakorlatiasságot felértékelő modernizáció hatására is - a nyelv, az írott és beszélt nyelvi kommunikáció elvesztette elsődleges kultúrateremtő és nemzet- fenntartó funkcióját, amit az irodalomban meghatározott - és addig uralkodó irányzatok - teljesen negatívan, mint szellemtelen elanyagiasodást, mint a nemzet tudatvesztését stb. sirattak el Művészeti kultúránkban jelentős eltolódás következett be a vizualitás, a képi kommunikáció javára, akár ennek meghatározó részét, a televíziót, filmet, videót tekintjük, akár a környezeti kultúra jelentőségének növekedését vagy a képes magazinok, a képregények előretörését a kulturális piacon* Ugyancsak eltolódás figyelheti, meg a nyelv rovására a zene, a hangzó kommunikáció irányában is, elsősorban a tömegkultúrában, a szórakoztatóiparban. Ám ez a két változás alapvetően megváltoztatta a magyar társadalom művészeti kultúráját, kulturális terét, vagyis azt, amit és azt, ahogyan a valóságból érzékelt. Ez pedig meghatározta, hogy milyen lehet az új paradigma, hogy mely művészeti ág, műnem, műfaj, irányzat töltheti be az ágazati, műnemi, műfaji, irányzati domináns szerepét és mely ágazati, műnemi stb. dominánsok tűnnek le, bomlanak föl elkerülhetetlenül-

A kulturális szerkezet-változás azt is jelentette, hogy mostantól az esztétikai kultúra nem-autonóm képződményei /iparművészet, környezeti kultúra/ is elismerten formálnak és változtatnak meg attitűdöket, anélkül, hogy ezt valamiféle küldetéssel igazolnák. Röviden? az irodalom-központúság megszűntével egyben megszűnt a "magasművészet" monopóliuma az emberi, a nemzeti, a személyes tudat és magatartásmódok befolyásolására; az ember, a nemzet, az egyének képviselőire.

Ezzel pedig megváltozott a művészet társadalmi értékstátusa, a művészetrel kapcsolatos társadalmi igények tartalma és típusa is. Mindenekelőtt a művészet kivételezett helyzete, más tudatformákat és tevékenységformákat helyettesítő funkciója, erkölcsileg vagy politikailag értelmezett megváltó küldetése került "veszélybe". A művészethez való viszony profanizálódott, A változás paradox; a művészet szerepe megnőtt, amennyiben fogalma kitágult? zenei kulisszaként, látvány-kulisszaként szinte az egész életfolyamat előtte játszódott, nem szűkült már az autonóm művészet és "magasművészet" - nálunk irodalmiasan fel-fogott - szférájára. Ugyanakkor a művészet szerepe csökkent, amennyiben e tágulás a közösségi dimenzió és a katartikus jelleg elvesztését jelentette. A művészeti kultúra maga is erősen magánjellegűvé vált és áru-jellegének fokozódása elsekélyesedése felé hatott.

Mindez új műfaji-irányzati tendenciákat hívott életre A líra műfaji uralma megtört? az egyszólamú költői nyelv pátoszát a többszólamú prózanyelv és a lírai érzület prózaival elvegyült formája váltotta fel. Ennek az irányzatnak előtérbe kerülését elsősorban Tandor Dezső, Petri György, Várady Szabolcs, Oravecz Imre neveivel jelezhetjük, de az idősebb nemzedék olyan tagjainak életműve is a profanizáló-ironikus poétika irányába mutat, mint Weöres Sándor, Pilinszky 3ános, Nemes Nagy Ágnes, Vas István. Mindez együttjárt a lírai hagyomány újraválasztásával, egy új Kosztolányi-kultusszal, József Attila életművének átértelmezésével stb.

A prózában ennek a világlátásnak és stílusnak a 70-es évek második felétől jelentkező új nemzedék /Bereményi, Esterházy, Nadas, Spiró/ művei felelnek meg, de itt is vannak az idősebbek közül olyan

művészek, akik ekkor kerültek előtérbe - mint Mészöly Miklós, Ottlik Géza/, illetve akiknek - mint Örkénynek - példamutató erejű újításai maradandóan hatottak a magyar irodalomra. Ez azonban csak egyik vonulata a kor prózájának. Emellett megnövekedett az addig "mellékes"-ként kezelt műfajok - visszaemlékezés, életrajz, szociográfia, dokumentumregény - jelentősége, s ezek hovatovább a prózai műfajok legdivatosabbjaivá váltak.

Hasonló megosztottság figyelhető meg a filmművészetben is. Egyrészt növekedett az ironikus filmnyelv jelentősége és továbbhaladt a magyar filmművészet is a "nagykorúság" elérése felé /elszakadás az irodalomtól, az operatőri munka jelentősége, stb./ másrészt az esztétizáló irányzatok /Szabó István, Maár Gyula, Huszárik Zoltán/ mellett itt is fokozódott a dokumentarizmus jelentősége. Sőt, a filmművészetben kialakult egyfajta "expresszív dokumentarizmus" is /lásd Bódy Gábor, Gothár Péter, Jeles András, mely megpróbálja a művészet öntörvényű értékvilágát megmutatni a környezet és a tárgyi világ hiteles adatolása közepette.

c./ A művészet funkciójának megváltozása tehát nemcsak a szépirodalom jellegét és helyét érintette. Tekintélyében erősen csorbulni látszik az a tradíció, mely szerint itt Kelet-Európában a művészet a politika, olykor a tudomány feladatait is magára vállalni hivatott. E tradíció az alkotói magatartás szintjén soha nem jelentett persze mást, minthogy a hivatalos, állami, intézményes, politikusok csinálta, hatalmi helyzetben lévő politika mellett létezik egyfajta "civilpolitizálás", amely azonban a hivatalos politika sajátos kelet-európai autokratikus jellege folytán, az intézményes keretektől kizárva a művészet "végváraiba" kényszerül.

Az alkotók nagy része - hisz más modellek is léteztek a periférián - elkötelezett küldetéssel vállalta fel a magáéi mellé a tudósi, politikusi feladatokat, ha már a civilpolitizálás más szabályozó rendszere, egyéb intézményei nem formálódtak ki. Az utolsó évtizedben mintha egy másik tradíció erősödött volna meg a művészetben. Kísérleteinek középpontjában egy plurálisán szervezett, alternatív értékvilágú műstruktúra álló

E művészetben belüli átrendeződés felkészületlenül érte a közönség jelentős hányadát. Egyrészt, mert nem ilyen művészet modellre lett szocializálva, másrészt, mert szociális terének megváltozása is más irányba terelte érdeklődését.

Az intenzív pályára forduló modernizáció kikényszerítette változások az evidens orientációs támpontok elvesztését is eredményezték, Nem lehet véletlen, hogy a magyar mezőgazdaság kollektivizálásának sokkját, a művészi értékközvetítésben 1945 után uralkodóvá lett paradigmába illeszkedő művek egész sora volt képes megjeleníteni az irodalomban, a filmben, míg ugyanezek a művészetek "vakká váltak" a magyar mezőgazdaság modernizációjának második hullámára, amikor nem a "belép" - "nem lép be" fekete-fehér dilemmája volt a tét, hanem a termelés "racionális" és "irracionális", az "individuális" és "kollektív" szempontjainak az egyeztetése. Itt ugyanis a lezajló mikrováltozások következtében sokféle valóság, evidencia jött létre, amelyet művészileg sem lehetett a valóság korábbi monolitikus modelljébe beolvasztani. Az ilyen típusú változások szinte az élet minden területén /termelés, közélet, magánélet, életmód stb./ olyan ambivalens információkat szabadítottak fel, melyek lehetetlenné tették a művészeti értékközvetítés részesei számára, hogy az uralkodó

paradigmán belül maradvá termeljük illetve fogadják be a változásokkal kapcsolatos művészi információkat. Ennek következtében egyfelől vákuum keletkezett a művészi értékközvetítésben /az uralkodó paradigma már hitelét veszítette, az új viszont még nem vált hitelképesé/, amit elsősorban a tömegművészet, a dokumentarizmus stb. töltött ki, másfelől pedig az új paradigma, mint nem kívánatos szélsőség a művészeti élet periferiájára szorult, E helyzet következménye, hogy a művészi értékközvetítésben informális és formális értékrendek, értékkrangsorok keletkeztek, melyek olykor egymástól szakadéknyi távolságra voltak és ez a helyzet tette lehetővé azt is, hogy nem a mű és annak természetes kontextusa vált a megítélés tárgyává a művészi nyilvánosság színterein, hanem ezeken a művészeti dimenziókon kívüli - döntően politikai-ideológiai - minőségek és kontextusok. A formális és informális körök mindegyikében folyó "királycsinálás", a magatitkosságával, apriorisztikus szempontjaival, a kölcsönös gyanakvás és bizalmatlanság torzító optikájával akadályozta a művészi értékközvetítésben létrejött vákuum megszűnését csakúgy, mint az új paradigma jegyében születő művek természetes beilleszkedését a művészeti köztudatba.

V. Nemzeti tudat

A működőképesként, teljesítőképesként megjelenő társadalom önmagában is jelentős politikai előnyök forrása, de a politikai értékek pozitív érvényesülése szempontjából is alapfeltétel. Ilymódon új legitimációs modell jöhet létre, mely nem demonstratívan és reprezentatívan nyilvánítja magát a közakarat letéteményesének a konszenzust voltaképpen előre feltételezve s az ellenőrzést utólagosan soha el nem végezve, hanem a legitimáció a társadalom tagjainak mindennapi tapasztalatainak formáló elve lehetne.

A türelem, a bizalom, a kölcsönösség, az igazságosság képezik e formáló elv elemeit. Az ilymódon keletkező legitimációs tapasztalat politikai jelentősége a javíthatóság, a reformálhatóság állandó lehetősége, mely a jelen együttélés zavarait nem az utópikusan tételezett tökély nyomasztó elérhetetlenségének perspektívájában szemléli, hanem azok szüntelen javításán munkálkodva az értelmesen kalkulálható jövő szempontjait építi be már a jelen valóságába.

A legitimáció megvalósuló modellje elválaszthatatlan a nemzet identitás és attitűd lehetséges funkcióitól is. Amennyiben nem sikerül a modernizációs pálya befutásához szükséges gazdasági-kulturális-politikai értékek szerephez juttatása, akkor a demonstratív és reprezentatív legitimációs modell fog fölerősödni. A társadalom alkalmazkodóképessége tovább romlik, e diszfunkciók egyre nagyobb tömegben fognak felhalmozódni a társadalom szervezeteiben melyek képtelenek lesznek azokat önerőből orvosolni, hiszen törve szerűen nem is láthatják azokat, mert érdekeik azt követelik meg

tőlük, hogy a látszatokat tartsák igazságoknak, s az igazságokat látszatoknak.

Ilyen tömeges frusztrációkat ígérő helyzetben természetesen megnő azoknak az ideológiáknak a becsülete, amelyek evidenciákat képesek biztosítani, a bizonytalanságokat kényelmes és leegyszerűsített sémák adta bizonyosságokká képesek fordítani. Elvileg erre a célra bármilyen ideológia megfelelhetne, történelmileg azonban a vallás és a nemzet az a két ideológiaszervező centrum, mely zűrzavaros időkben az emberek számára biztonságforrásként szerepet játszhat, Jóllehet nem zárható ki a vallásos élet reneszánsza /még ha ez nem is a hagyományos nagy egyházak szervezetén belül fog kibontakozni, ha kibontakozik egyáltalán/, amire nagy bizonyossággal számíthatunk, az a nemzeti ideológia szociálpszichológiai-szociológiai megélénkülése lesz.

Mint a valóságról képet ígére minden ideológia, a nemzeti ideológia is nagyon sokarcú. Jelenleg, amikor még nem dőlt el, hogy társadalmunk gazdasági szervezetében, politikai intézményrendszerében az alkalmazkodóképességet történelmileg létrehozó útra 3 ép-e vagy inkább a hosszadalmas, lassú regresszió útját ígére stagnálás útját választja-e inkább, érdemes a nemzeti ideológia lehetséges szerepét mindkét várható esetben szemügyre venni, annál is inkább, mivel ezek a jelen nemzeti tudatban is kirajzolódó tendenciák egyben, Azt azonban illúzió volna gondolni, hogy a nemzeti tudat ilyen vagy olyan variánsa független változó volna, szerepe nem több, mint objektíve létező társadalmi-gazdasági-politikai folyamatok lassítása vagy gyorsítása.

A társadalom zöme a nemzeti érzés- és tudatvilág tekintetében homogén érzelmi egységet alkot, melynek lényege a reagálóképesség. Tekintve, hogy a nemzeti hovatartozás ismereti-gondolati elemei rendkívül alacsony szinten találhatók meg a népesség zömében, ez az érzelmi reagálóképesség a legkülönbözőbb /egymással szögesen szembenálló/ nemzeti ideológiai behatásokra való érzékenységre utal. Az adatok fényében értelmetlennek tűnnek azok a viták, amelyek a "nép" nemzeti közömbösségének vagy nacionalizmusának kórképei körül zajlanak. Mindkét esetben ennek az érzelmi potenciálnak az egyes állapotairól van szó, mely állapotok külső /szituatív vagy kommunikációs eredetű/ ráhatások fügevényében jönnek létre.

Az érzelmi összetevő megélénkülését eredményezi mindaz«, mely a tapasztalatban negativitásként jelentkezik /agresszió, sértés, hátrányos megkülönböztetés/. A negativitásra adott reakció eresebb, mint a pozitivitás által kiváltott reagálás. Az énkép pozitivitását ercsítő kedvező összehasonlítás lehetősége viszont fokozza nemzeti érzést. A tömeghelyzet valamint az érzelmi hatásokkal operáló ritualizált helyzetek szintén az érzés pozitivitását fokozzák.

A nemzeti érzést racionalizáló, gondolattá érlelő minták gyakorisága és bonyolultsága az iskolai végzettséggel arányosan ne. Általánosan érvényesülő tendencia azonban, hogy a tematizációs szerkezetben /azaz a nemzeti érzés elgondolását lehetővé téve témák sorozatában/ visszaszorulóban vannak a közéleti-politikai-ideológiai és történelmi indoklások, és előtérbe kerülnek a mindennapi élet kényelmét és elégedettségérzését jellemző indokok. Ebben az értelemben a nemzeti érzés "privatizálódásáról" beszélhetünk, mely kedvező abban a tekintetben, hogy ezáltal ez az érzés veszít manipulálhatóságából, kedvezőtlen viszont, mivel veszít klasszikus politikai

funkciójából a társadalom tagjainak konszenzusát lehetővé tevő motivációs erejéből.

Az értelmiség nemzeti tudatát rendező gondolati hinták vizsgálata azt mutatja, hogy a megkérdezettek számára egységesen relevánsnak tűnő "magyar" szabadság, humor, észjárás és sors bázisán kétféle nemzetfelfogás ágazik el. Az egyik a nyelvileg életrekelthető nemzeti társadalom világra utal, aholis a denotátumok megfoghatatlanok, rugalmasan szűkíthetők-tágíthatók, s alkalmazásuk segítségével olyan nemzeti ideológia fogalmazható meg, mely a maga reális-pszichológiai hangsúlyaival könnyen létrehozhatja az azonosulást, azonban az ily módon felkeltett tagság-élmény illékony, és a kizárást éppúgy magába foglalja, mint a beengedést. Az ily módon megfogalmazott nemzeti ideológia pszichológiailag hatékony, ám hatékonysága a szempontok önkényessége folytán egyben veszélyek forrása is lenne.

A másik elágazás denotátumai kívül esnek a nyelvi világon, a társadalmi gyakorlat kemény tényeire utalnak, politikai, gazdasági, társadalmi előfeltételekre vonatkoznak. Voltaképpen azokat az előfeltételeket idézik, amelyek hiánya oly soká késleltette a magyar társadalom modernizációját. A mai magyar társadalom nemzeti témája kommunikációjában mintha a nyelv kezdené megtalálni igazi funkcióját. Születőfélben van a nemzeti identitásnak egy olyan megfogalmazása, mely ily módon teszi lehetővé saját kommunikációját, hogy nem nemcsak a kimondás beszédaktus erejű tényéből meríti önnön létezésének bizonyosságát.

Ezzel függ össze, hogy a mai magyar értelmiség nemzeti tudatából a nemzetkarakter problémája kiszorulóban van. A nemzetkarakterre vonatkozó nézetek erőteljesen pszichologizálnak, olyan magyarság-

kép bontakozik elő a karakterizálni hajlandó kisebbség szavaiból, mely egy jobb sorsra érdemes "rossztanulót" mutat be, aki értelmes, tehetséges, de motivációs problémákkal küszködik, s emiatt lassú és késlekedő a cselekvésben.

A mai magyar értelmiségi gondolkodást a nemzeti tematika egészében Illyés, Széchenyi és Ady neve fémjelzi a válaszadók adta neveket figyelembe véve. E nevek kapcsán három antinomikus összetevőre hívhatjuk föl a figyelmet, melyek meghatározók a mai válaszadók gondolkozása számára? 1./ Az első antinómia a magyarságtudatot a haladás és a demokrácia eszményeinek vonzásában-taszításában szemléli, ahol is a feloldást az egyetemes emberi értékek érvényesülése hozhatná. A másik antinómia a magyarság európai helyzettudatát keresztül-kasul járó ellentétes vonzaskör modelljére utal, melyben egyszerre érvényesül az ideálisnak tartott nyugat-európai minták vonzása valamint a sorszerűen adott kelet-európai fekvés reális, ugyanakkor nyomorúságosnak tartott determinációja. Harmadikként a magyarság megmaradásáért érzett szorongató antinómiát említhetjük, melynek része a magyar kisebbségek iránt tanúsított megkülönböztett figyelem éppúgy, mint a határokon belül élő magyarság "sorsproblémái" okozta aggodalom. Az antinómiát itt az érzelmek diktálta kívánatos valószínűségek és a racionalitás által kikényszerített reálisan anticipálható valószínűségek között tátongó szakadék adja.

A nemzeti, problematikát társadalompolitikai prioritások sorában vizsgálva szembetűnőek az egyes érzékenységek mentén képezhető válaszadói típusok. úgy tűnik, hogy a megkérdezettek egységesen vallják a demokratikus intézmények továbbfejlesztésének programját, azonban érezhetően különféle prioritások sürgetését értik e közösnek tűnő program mögött. A megkérdezettek ebben a programban elsősorban a

magánélet nyugalmának, zavartalanságának, valamint az emberi kapcsolatok tisztulásának problematikáját érzik elsősorban sürgetendő. Mások ugyancsak demokrácia továbbfejlesztését vallva, a nemzeti célokban látják a prioritások sűrűsödését, A nemzeti Összetartás, a nemzeti közmegegyezés valamint a nemzeti problematika demográfiai optikán keresztül történő szemlélete képezi e csoport közös nevezőjét . E közös háttér azonban eltérő módon strukturálja a válaszadókat aszerint, hogy a gazdasági reform elsődlegessége, e nagyobb nemzeti jövedelem realizálása társul prioritásként, vagy inkább a szocialista társadalmi értékek megvalósítása, a nagyobb társadalmi egyenlőség kivívásának fontossága kapcsolódik hozzájuk,

Az a tény, hogy e két prioritás egyszerre nem fordul elő a nemzeti célkitűzésekkel, hanem csak külön-külön, arra utalhat, hogy a nemzeti jelszavakat egységesen elfogadók körében két, egymással voltaképpen ellentétes társadalompolitikai prioritás húzódhat meg, melyek elleplezhetek, ha a hangsúly kizárólag a nemzeti problematikára esik. A gazdasági mechanizmus reformja, a nagyobb nemzeti jövedelem realizálásának programja /mely nehezen képzelhető el az egyenlőség kiszélesítése mellett ugyanúgy legitimálható nemzeti jelszavakkal, mint a nagyobb társadalmi egyenlőség elérésének prioritása, E két prioritás azonban együtt egyetlen faktorban sem fordul elő, ami arra látszik utalni, hogy a "nemzeti" szempontból nézve egy program, voltaképpen ketté. Egy másik faktor a demokratikus intézményük továbbfejlesztésének prioritására fűzve az emberi kapcsolatok javítását, a több türelmet, együttérzést sürgető prioritást valamint a magánélet nyugalmát, zavartalanságát hangoztató igényt egyesíti, mellőzve a kettős arcú nemzeti programot, benne a reform vs. egyenlőség dilemmát,

Ez a mentalitás leírói lehetőségeit túlbecsülő, irreálisan pozitív nemzetképre utaló attitűd - amennyiben a tömegkommunikációba bekerül - kiválóan alkalmas a társadalom egészében lappangó érzelmi potenciál felajzására. Az ily módon felkeltett nemzeti egy ségtudat, melyhez szükségszerűen hozzátartozik az ugyancsak egységesnek beállított, ellenséges nemzetre vonatkozó tudat, a maga evidenciavoltában hosszú ideig képes közembösíteni az alkalmazkodó-képesség kiépülése híján tömegesen jelentkező frusztrációk hatását,

Ennek az apologetikusan ideologikus nemzettudatnak van egy két ségbeesőses, "mazochista" ellenpárja, mely szintén a nemzet abszolút értékeségének premisszájára épít, de míg az előző attitűd ebbel reményt, optimizmust hoz létre, ez a második attitűd ellenkezőleg, reményfelenséget, pesszimizmust kovácsol belőle. Ez a véleményirányi tó humán értelmiség körében nem ritka attitűd, mindazonáltal szociológiaiilag nem számíthat túl nagy népszerűségre, hiszen annyira nyilvánvalóan ellentmond az ember azon szükségletének, hogy önmagát, csoportját, melyhez tartozik pozitívnak lássa. De mivel jól argumentált történelmi anyag, színvonalas megfogalmazás és a forrás magas presztízse jellemzi ennek a nemzeti attitűdnek a jelentkezését, apátiát, közönyt, tehetetlenséget sugalló hatása nem lebecsülhető, s ha a szándékokat tekintve nem is, de eredményét tekintve feltétlenül az alkalmazkodóképesség lebénulása lesz a hatás,

A relatív értékeség tengelye körül szerveződő nemzeti attitűdök az előző két típussal szemben, melyek mindegyike a maga módján kiiktatta az ellentmondásokat, alapvetően ellentmondásos, konfliktusos módon jeleníti meg a nemzetet. Nem kategorizálja a világot mereven nemzeti "mi" és "ők" szerint, ugyanakkor a nemzeti érzésben a demokratikus társadalomszervezés egyik tényezőjét látja, Nem

kétséges, hogy egy modernizálódó társadalomnak ezt a diszsonanciákkal teli, konfliktusos, önismereti jellegű nemzeti attitűdöt kell magáévá tennie és kommunikálnia nyilvánosan.

A negyedik attitűd a nemzeti érzés és tudat dezideologizációja, mely rendszerint nagyon rokonszenves politikai, gazdasági, társadalmi értékekkel társul, perspektívája azonban óhatatlanul egyszerűsít, amikor figyelmen kívül hagyja a nemzeti hovatartozás jelentőségét, Ennek az attitűdnek önmagában semmikor nem juthat széles társadalmi hatásra apelláló szerep, indirekt értelemben azonban igen hiszen léte ürügyként szolgálhat az apologetikus vagy "romlásos" attitűd hordozóinak sérelmek hangoztatására,

Nem képzelhetjük, hogy ez a négy típus tisztán megkülönböztethető. Voltaképpen beszélhetünk egy ötödik típusról is, mely a fenti négy típus egyes elemeit eklektikusan, ellentmondásosan, önkényesen vagy szeszélyesen vegyíti. Ezt azért kell figyelembe venni, mert éppen a mindennapi véleményirányítás szempontjából szóba jöhető értelmiségiék /az egyik értelmiségvizsgálat mintájában az agrárértelmiségiék, a magyar és történelem tanárok, valamint a középfokú politikai-gazdasági vezetők/ körében gyakori ez az eklektikus típus.

Az apologetikus nemzeti attitűd vezérkedésre a nemzeti kisebbségek az ország határain túl; a nemzet demográfiai és társadalompatológiai természetű "sorskérdései".

A demokratikus nemzeti attitűd ugyanezeket a kérdéseket tartalmazza, azonban másodlagos fontosságúnak tartja ahhoz képest, hogy az ország gazdasági-társadalmi rendje miként képes tartósan reformirányban alakulni, s a legnyomósabb nemzeti érdekek a világversenyben való helytállást tekinti.

A közömbös nemzeti attitűd esetében a politikai értékek /demokrácia, egyenlőség, a függetlenség és a szövetségi lojalitás dilemmája stb./ vannak előtérben, s c? az attitűd az apologetikus optika által látott kérdésekre vak, illetve illúziós termékeknek minősíti azokat.

Az eklektikus nemzeti attitűd szituációra fogékonyan, a mindenkor opportunusnak vélt módon képes előállítani az attitűd különböző változatait, de elég könnyen kideríthető a konzisztencia, a koherencia a meggyőződés hiánya.

A nemzeti tudattal, identitással, attitűdökkel és előítéletekkel kapcsolatos kutatások még nem zárultak le, s bizonyos értelemben véve le sem zárhatók. Érvényes és megbízható elemzések ugyanis csak longitudinális vizsgálatok adatai alapján, azonos kérdésekkel végzett, évente megismételt felmérések jóvoltából várhatók.

VI. Család és magánélet

Értékösszeütkezések, régi értékek meggyengülése és újak keletkezése figyelhető meg nemcsak a közélet intézményeiben, s nemcsak a világra, a társadalomra és kultúrára vagy a nemzetre vonatkozó gondolkodásmódban, beállítódásokban, hanem a magánélet terepén is.

A terepvizsgálatok különösen fontosak lehetnek az értékszociológiai kutatásokban, hiszen az operacionalizálási problémák nagyságrendje eleve csábít az üres teoretizálásra és spekulációra. Ilyen terepvizsgálatokat folytattak az ELTE Szociológiai Intézetében és Továbbképző Központjában Somlai Péter és munkatársai családszociológiai kutatásaik

folyamán. Ezek a vizsgálatok a társadalmi és kulturális modernizációnak áttételesebb, a családi kapcsolatok alakításában érvényesülő hatásaival foglalkoznak. A kutatókat az a kérdés foglalkoztatta, hogy milyen pozitív és negatív szabályozó erők szerint alakítják az emberek családi életüket egy olyan korszakban, amikor a magánszféra új tevékenységeinek, értékeinek és összefüggéseinek kibontakozása mellett továbbra is széles körben tapasztalhatók a családok bomlás-tünetei. A vizsgálat egyik eredménye az volt, hogy ráirányította a figyelmet a modernizáció és a kapcsolatalakulás közötti összefüggésekre. Az intenzív megfigyeléssel és kikérdezéssel folyó kutatások nem tudtak összefüggést találni a családok szociokulturális helyzete és a tagok kapcsolatalakulásának minősége között. Valószínűsíthető, hogy a kapcsolatok alakulása elsősorban olyan társas-szociális képességektől függ, melyek a konfliktusok teremtésére, érzékelésére és elnyomására vagy megoldására vonatkoznak. A modern családok tehát állandó egyensúlyi kényszerek között élnek. Ezek a kényszerek nem szűnnek meg a jólét magasabb fokán vagy a jobb gazdasági helyzetben sem, mert végső fokon a modernizációnak abból az általános hatásából fakadnak, amit az értékek és célok érvényesülésének megváltozása eredményez. Vagyis minél fejlettebb egy társadalom és minél korszerűbb kultúrában formálódnak az értékek, annál inkább "rászorulnak" arra, hogy ne csak intézményesen próbálják legitimizálni őket, hanem beigazolódjanak a közvetlen együttműködések kommunikációiban is. Az informális kapcsolatok terepein érzékelhető igazán az, hogy milyen és mekkora legitimációs "deficit" támadhat, ha nem lehet az értékek érvényességét ilyen közvetlen módon igazolni.

a./ Nyomatékosan érezhető ez a gyerekek családi helyzetében és a családok szocializációs feladatainak, szerepeinek változásaiban. A szülők rendszerint azt érzik, hogy - különböző okok hatására - egyre kevésbé kompetensek gyerekeik életének alakulásában; egyre kevesebbre taníthatják meg, egyre nehezebben ellenőrizhetik őket, kevésbé ismerhetik iskolai és iskolán kívüli életüket, A társadalmi fejlődés oda vezetett, hogy az oktatás, ismeretszerzés, a különböző jártasságok és készségek kialakítása mindinkább a család keretein kívül folyik s az ismert gazdasági összefüggések miatt sok szülő érzi azt, hogy nincs elegendő ideje gyerekére. A kívánatosnak tekintett életfeltételek előteremtése, a második gazdaságban eltöltött rendszeres időmennyiség tehát csökkenti a gyerekek és szülők együttműködéseinek tartamát és nagyon sok családban rombolja az értékek összehangolásának alapját, A családjaikért /a lakásért, berendezési tárgyakért, nyaralásért, a gyerekek javaiért/ "hajtó" embereknek gyakran családi életük megromlásával kell számolniuk.

A mai gyerekek ismerik szüleik nehézségeit, anyagi gondjait, s rendszerint azt is tudják, hogy milyen konkrét cél az, amiért még esténként, sőt, hétvégeken is dolgoznak a szülők. De nem ismerik azokat a konkrét teendőket, viszonyokat és helyzeteket, melyek nap mint nap várják apjukat és anyjukat a családon kívüli világban. Ahogyan sok szülő számára ismeretlen a gyerek óvodai, iskolai élete, ismeretlenek társkapcsolatai, családon kívüli szerepei és teljesítményei, ugyanúgy sok gyerek számára ismeretlen a szülők munkahelyi élete, magatartása, értékorientációja.

Mindebből úgy tűnhet, hogy a család szocializációs jelentősége nagyon is megcsappant. Csakhogy a munkahelyek, az iskolák vagy a társasélet intézményei felől nézve a családok magatartást szabályozó

ereje továbbra is elsődlegesnek látszik. Munkahelyi vezetők, tanárok, népművelők, barátok egyaránt azt érzékelik, hogy a gyerekek és felnőttek az emberek döntéseit, választásait, szükségleteit és nézeteit alapvetően meghatározza a család.

Ezt az ellentétet tovább fokozza egyfajta hamis tudat a társadalmi tervezésben, melyre az jellemző, hogy a munkaerő, a közéleti ember, a művelődő ember képzésének és teljesítőképességének pusztá feltételét látja a családban. A gazdasági és politikai adottságok, illetve preferenciák alapján kialakított tervek /például a szakmunkás-képzés belső arányairól, a lakásnormákról vagy a regionális gazdasági fejlesztés irányairól, stb./ mind eszközként fogják fel a családi nevelést, szülők és gyerekek kapcsolatát ahhoz, hogy bizonyos közéleti célok elérhetek legyenek. Magánélet és közélet, egyén és társadalom önkéntelen szembeállítás fejeződik ki az értékek ilyen zavarában. Ugyanez jellemző az oktatás intézményes formáira is. A hazai pedagógia régóta vajúdik a "nevelés és oktatás" kettős feladatkörével s törekszik arra, hogy egységben valósítsa meg a gyerekek személyiségének fejlesztését és ismeretszintjük, gondolkozásuk gazdagítását. Ugyanakkor a felvételi keretszámok, az osztályzatokért és pontokért vívott verseny, a munkaerőpiac és a keresetek által szabályozott pályaválasztás szempontjai legkevésbé sem kedveznek e törekvéseknek. Az iskolák és a családok együttműködése formális maradt, s az előbb említett tényezők maradandó hatásai közepette a szülői munkaközösségek nem is válhattak igazán demokratikus szerveknek.

b./ A gyerekek családi élete szorosan összefonódik a szülők házasságának problémáival. A házasságok és válások számának alakulása is arról tanúskodik, hogy a társadalmi modernizáció közepette zajló értékkonfliktusok átszövik az intim-szféra legrejtettebb szálait. Az utóbbi évtizedben házasságot kötött fiatalok már olyan családokban nevelkedtek, amelyeknek többsége két keresős volt, ahol a nők nem a nagymamák nemzedékének mintájára, hanem az újabb értékek jegyében töltötték be családi és családon kívüli szerepeiket, A nők emancipációja az 50-es évektől egyre szélesebb rétegeket érintett s vont be az intézményes tanulás, pályaválasztás, hivatásos munka körébe. Ennek a történelmi jelentőségű folyamatnak a patoszát eltűnt a 70-es évek végére. Ez részben a visszafordíthatatlannak látszó eredmények köznapinál megszokottává válásából következik; a nők egyenlő jogainak széleskörű elfogadásából, a női és férfi szerepekre vonatkozó evilági felfogásból, a szexualitás profán jellegéből, stb. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy egyfelől az egyenlő jog ezúttal sem azonos a társadalmi egyenlőtlenségek megszűnésével, másfelől nem szavatolhatja férfiak és nők kapcsolatának sikerét. A családjogi gyakorlat és az egész családpolitika kifejezi az így keletkező ellentmondást: az állam érdekelt a családok egységében és a házasságok épségében, ugyanakkor rá kell bízni a házastársakra, hogy miként döntenek köteleik jelenéről és jövőjéről.

E döntések ma is számtalan, egymással nehezen összemérhető érték - érzelmek, gazdasági tényezők, erkölcsi normák, szükségletek, szokások, érdekek - forrásából születnek. Házasság és családi már régóta nem elsősorban - vagy egyáltalán nem - termelői közösség, de az utóbbi évtizedekben hazánkban megerősödtek azok a gazdasági erők, melyeknek jelentőségük van a családok stabilitásában.

Kérdéses azonban, hogy a háztájiban, a kisvállalkozásban, a különböző bedolgozási formákban végzett közös munka, illetve az ezek révén lekötött közös vagyon milyen hatással van a családtagok kölcsönös megértésére, kapcsolataik minőségére,

c./ Az utóbbi évtizedben változott az idősebb családtagok helyzete. Ennek is számos gazdasági és kulturális összetevője van a nyugdíjak reálértékének csökkenésétől a lakáshelyzeten és az egészségügyi ellátás problémáin át egészen odáig, hogy a modern fogyasztói kultúra, divat és reklám elsősorban a fiatalság értékeit kultiválja. Fontos tényező az is, hogy a középnemzedék tagjainak krónikus "időhiányba nemcsak a gyerekeket érinti, hanem a nagyszülőket és idős rokonokat is. A társadalom nem tudja átvállalni a családoktól az idősek gondozását, nem fejlődtek kellő mértékben az ilyen intézmények, ugyanakkor a felsorolt és más okok miatt a családok is egyre nehezebben birkóznak meg ezekkel a feladatokkal.

Társadalmunkban nem fejlődtek ki alkalmas intézmények, melyekben egyszerre oldódnának meg az egyedül élő idős emberek és az ugyan-csak magányos gyerekek vagy Gyes-en lévő anyák problémái, melyek tehát önszabályozó módon "hoznák össze" az egymásra utalt nemzedékek tagjait. Sok családban találni kallódó gyerekeket, akiknek egyedül élő nagyszüleik ugyancsak az értelmes és fontos feladatok hiányától szenvednek. Mind a városokban, mind a községekben ilyen újfajta intézményeken is múlhatna az, hogy tartalmasabbá váljon a családok és lakóhelyi közösségek, gyerekek és idősek élete.

FÜGGELÉK

1. A Tématanács tagjai:

Huszár Tibor /ELTE Szociológiai Intézet/ /elnök/
Almási Miklós /ELTE Esztétikai Tanszék/
Angelusz Róbert /ELTE Szociológiai Intézet/
Békés Ferenc /ELTE Szociológiai Intézet/
Csepeli György /ELTE Szociológiai Intézet/
Hankiss Elemér /KTA Szociológiai Intézet, Értékszociológiai Műhely/
Hidy Péter /Művelődéskutató Intézet/
Kapitány Ágnes /Művelődéskutató Intézet/
Kapitány Gábor /Művelődéskutató Intézet/
Kolosi Tamás /MSZMP Társadalomtudományi Intézet/
Papp Zsolt /MSZMP Társadalomtudományi Intézet/
Somlai Péter /ELTE Szociológiai Intézet/
Somogyi Zoltán /MTA Filozófiai Intézet/

2. Az értékkutatások válogatott bibliográfiája 1961-től

- Almási Miklós A divatok kultúra közvetítő szerepéről,
Valóság, 1901/12.sz.
- Almási Miklós Értékváltozások a művészi fejlődésben és tár-
sadalmi tudatban. Kézirat /MSZMP Agitációs és
Propaganda Bizottságának megbízásából Szalai
Sándor által szervezett "Értékbizottság"
munkálatai keretében/ 1983.
- Angelusz Róbert Kulturális-kommunikációs rétegződés.
-Tardos Róbert: /Kutatási tervzet/ Kézirat, 1984.
- Ambrus József; A Lukács-vita 1949-1951. /dokumentumok/ Lukács
Archívum kiadása, I-II. kötet. Bevezetés, szerkeszt
- Balázs István; Luigi Nono színpadi akciói, Valóság, 1983/6.sz
- Balázs István: Zenekultúránkról /tanulmánykötet/ Kossuth, 198?
- Balázs István; "áruesztétika és tömegkultúra" /szöveggyűjtemény/
szerkesztés;, Művelődéskutató Intézet, 1984.
sajtó alatt
- Bessenyei István- A reklám a csereérték ügynöke, vagy a fogyasztó
-Heller Mária; szolgálo anya? Jelkép, 1980/2.
- Bessenyei István* Fogyasztás, reklám, ideológiáé Társadalmi
- Heller Mária? Szemle, 1982/11.sz.
- Bessenyei István- Az áruesztétika és a tömegkultúra értékei.
Heller Mária; A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat
alakulása Magyarországon. Bulletin az MSZMP K8
Társadalomtudományi Intézete, 1982/5.sz,
- Bessenyei István- A magyar reklám értékrendszere. Propaganda
Heller Mária; reklám, 1901/4oSZ.
- Bessenyei István- A Neoton-família Szerencsejáték c. nagylemezé-
Heller Mária? nek elemzése. Művelődéskutató Intézet belső
kiadványa, 1984.

- Csepeli György- Önmeghatározás és magyarság /Lányi Gusztávval
közösen/ Világosság, 1981/1. sz. 18-24. o.
- Csepeli György; "A nagyvilágon e kívül..." Jelkép, 2.évf, 1981.
1. sz. 4-10.0.
- Csepeli György? Kővel vagy kenyérrel, /Angelusz Róberttel közösen/
Valóság, 1982/3.sz. 51-62.0.
- Csepeli György; Identitás és akkulturáció. Lásd.; Információs
Bulletin, VIII. sz. 1984, 5-14.0.
- Csepeli György; Nemzeti identitás és attitúd Magyarországon a
70-es években. In: Politikatudományi Tanulmá-
nyok, Kossuth. Szerk.: Polgár T., 1902.
- Csepeli György? Azonosságtudat és nemzeti hovatartozás.
Társadalmi Szemle, 1984/39. évf.3. 51-53.0.
- Csepeli György: Szociológiai és szociálpszichológiai támpontok a
fiatalok hazafias neveléséhez, Köznevelés 1984/
40. évf. 18-22.0.
- Csepeli György: Nemzeti látószög dilemmái. Valóság, 27,évf.
4.sz. 15-22.0.
- Csepeli György: Nemzet és politika 10-14 éves gyerekek gondol-
kodásában, /Szabó Ildikóval közösen/ Bp. TK.
Tanulmányok/16 évf. 4.sz. 1-107.o.
- Erdődy Edit- "Térkép repedésekkel" A társadalmi értéktucat
Karafiáth Judit- változásai novellaelemzések tükrében. Kiadja s
Veres András: Művelődéskutató Intézet, Bp., 1982. 215, 4„p.
- Hadas Miklós: úgy dalolok ahogy én akarok... Valóság, 1983/9.
- Herczeg Ferenc: Illő alázattal. 1980. /Magyarország felfedezése
sorozat/
- Herceg Ferenc: Munkássorok, munkásszállók, munkáséletforma,
cikksorozat. Mozgó Világ, 1981, új Forrás, 19Pl.
Életünk 1982.
- Herceg Ferenc: Munkásság ez irodalomban, irodalom a munkások
között, Népművelési Propaganda Iroda, 1982.

- Huszár Tibor: Az erkölcsi érték néhány axiológiai és szociológiai jellemzője. /Kiadja./ Művelődéskutató Intézet, Bp. 1982. 182.p.
- Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Bp., Kossuth K. 1983,
- Kapitány Gábor- Értékek és iskolák. Kritika, 1984. szept.
- Kapitány Ágnes:
- Kapitány Gábor- Értékek és lakások. Mozgó Világ, 1984. aug.
- Kapitány Ágnes:
- Kapitány Gábor- Értékrendszereink. Kossuth Kiadó, 1983.
- Kapitány Ágnes:
- Kapitány Gábor- Az értékrendszerek kialakulásáról. Társadalmi
- Kapitány Ágnes: Szemle, 1984. február
- Kapitány Gábor- A társadalmi formációk struktúrájának tükröződései
- Kapitány Ágnes: a mai magyar társadalom értékrendszerében. Kandidátusi értekezés tézisei. Művelődéskutató Intézet kiadványa, 1983.
- Kapitány Gábor- A szocializmuskép alakulásáról 1945-1982., kéz-
- Kapitány Ágnes: irat /MS2MP Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából Szalai Sándor által szervezett "Értékbizottság" munkálatai keretében/ 1983,
- Lányi Gusztáv: Élettörténet történelmi szociálpszichológia. Magyar Pszichológiai Szemle /kézirat, előkészületben/
- Lányi Gusztáv: A társadalmi önazonosságról, mítosz vagy realitás? Magyar Filozófiai Szemle /megjelenés előtt/
- Kozma György: A pesti kabaré. Művelődéskutató Intézet kiadványa. Bp. 1984.
- Lőrincz Judit: A megközelítés fokozatai. /Nádas Péter Család regényének hatásvizsgálata/ Művelődéskutató Intézet kiadványa, Budapest, 1981.

- Rubovszky Kálmán: Volt egyszer egy regény. Jelkép, 1982/4.
- Somlai Péter: A családi stabilitás kapcsolati szemlélete, lásd; Szociológia, 1982/4.sz, 503-520.013,
- Somlai Péter: Kölcsönös megértés intim kapcsolati rendszerben Lásd; Pszichológia, 1983/3.sz. 339-35E.0
- Somlai Péter: Konfliktus és megértés. Gondolat K.
/megjelenés előtt/
- Szerdahelyi István: A befogadásesztétikai vita. Kritika, 1983/12 s?.
- Szerdahelyi István: Az esztétikai érték. Gondolat, 1984,
- Szerdahelyi István: Az irodalomelmélet műhelyei* Szépirodalmi K. 1984.
- Szilágyi Ákos: Esztétikai érték és művészi formálás. Társ. Tud. Bulletin, 1983/1.
- Szilágyi Ákos: Műfaji politikai hierarchia alakulása a 70-es években. Társ. Tud. Bulletin, 1984/2.
- Szilágyi Ákos: Az irodalmi legendáról. Kritika, 1984/2.sz.
- Szilágyi Ákos: Nem vagyok kritikus. Magvető, 1984. /kötet/
- Tallár Ferenc: Utópiák igézetében, /kötet/ 1984., Gondolat
- Tibori Tímea: Kutatási terv az esztétikai befogadás vizsgálatához. Budapest, 1981. Művelődéskutató Intézet, 72.p.
- Tibori Tímea: Előtanulmány a befogadás vizsgálatához. Összefoglaló az irodalmi vizsgálatról. Kiadj-, Művelődéskutató Intézet, Bp. 1983. 75+28 p.
- Tibori Tímea: Mire való a zene? /Összefoglaló a zenei befogadásvizsgálatról/ Kiadja: Művelődéskutató Intézet, Bp. 1984. 87. p.

Vitányi Iván: Értékek - értékváltás - értékzavarok a kulturális életben, Kézirat, /MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából Szálai Sándor által szervezett "Értékbizottság" munkálatai keretében/ 1983.

Vitányi Iván: Érték, művészi érték, /Művészet, társadalom^ művészetpolitika, Szerkesztette és az összefoglalókat irtás Varga Imre. Bp« 1981. Táncsics Kiadó/

Vitányi Iván: A társadalmi - gazdasági fejlődés kulturális dimenziója* Bp. 1983. Művelődéskutató Intézet kiadványa.

Vitányi Iván: A művészetszociológia perspektívái. Világosság 1983/10. 600-607.

Vitányi Iván: Helyzetrajz a kultúra Mo-i intézményrendszeréről Valóság, 1983/2. 32-47.

Vitányi Iván- Sági Mária- A kultúra közvetítése a családban. Bp. 1982. Művelődéskutató Intézet kiadványa.

Lipp Márta:

Népszerű művek világképe 1. köt,

Krimielelmzések, /szerk./ B. Vörös Gizella
/Kiad.a Művelődéskutató Intézet, Bp. 1982.
/1983/ XXIX. 188.p.

Népszerű művek világképe 2.köt.

Lektúrelemzések. /szerk./ B. Vörös Gizella
/kiadja./ Művelődéskutató Intézet, Bp. ,1983.219.p